

Sodan ja jälleenrakennuksen muistitieto vammaisten ihmisten elämäntarinoissa

Johdanto

Me kumpikin muistamme sodan, ei, emme pelkästään muista, me tunnemme sen luissamme ja lihoissamme. Me olemme nähneet pomminkuopat ja palot ja sammutusvesien sähkönen talvivyössä. Ja unet, joissa kuljemme kaupungissa, jonka fyysionomia on etäisesti tuttu; tässä piti olla tori, tuossa se valkea koristeellinen talo, tässä meni ennen kuja talojen lomassa, tuolla oli se korkea aita, kaivo, kivetys jota pitkin hypin pitkissä aamuvarjoissa kohti leipurinliikettä. Sodasta nekin unet kertovat, vaikka niissä on syvä rauha, sanoi Rose. Ja hän oli siinä oikeassa, koska tämän tietävät kaikki sodan eläneet: syvin kokemus sodasta on eksyminen tutussa maisemassa, maamerkkien katoaminen, ikiajoiksi. [1]

Edellä lainatussa katkelmassa kirjailija Sirpa Kähkönen kuvaa "tutussa maisemassa eksymistä" syvimmäksi kokemukseksi sodasta. Tutussa maisemassa eksytään, kun aineellisen todellisuuden maamerkit ovat kadonneet, "ikiajoiksi". Katkelmassa kuvataan myös "unta", joka voi olla muisteluakin menneestä paikasta jota ei enää ole tai tapahtuneesta joka ei enää palaa. Unessa, kuten muistossakin, voi kulkea "etäisesti tutun" kaupungin kaduilla, ja myös muistaa sen. Tai kuten Kähkönen muistuttaa, ei vain muistaa, vaan tuntea luissaan ja lihoissaan sodan, jos on sen elänyt. Sodasta muistuttavat "pomminkuopat" ja poistuneet, maamerkit jotka olivat ennen niin tutut. Jäljellä on vain muistot.

Artikkeli käsittelee toisen maailmansodan (1939–1945) ja sen jälkeisten lähivuosien kerrottuja muistoja vammaisten ihmisten elämäkertoissa muistitiedon näkökulmasta. Mihin nämä eletyt ja kerrotut muistot kiinnittyvät? Kiinnitän huomiota erityisesti muiston ruumiillisuuteen ja materiaalsiin kiinnekohtiin. Muistelukerronnat ovat osa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Kynnys ry:n järjestämää Vammaisena Suomessa -elämäkertakeruuta.

Muistitieto ja vammaisuus

Vammaisuuden historia on eräs uusiksi historioiksi kutsuttuja tutkimusaloja, joita kiinnostaa niin kutsuttu vaiettu, hiljainen, unohdettu tai marginaalinen historiassa[2]. Vammaisuuden historian tutkimusta ovat rajoittaneet lähdeaineiston vähäisyys ja niiden näkökulma: vammaisuutta sivuavat lähteet ovat muotoutuneet pitkälti organisaatioiden tai muiden kuin menneisyyden vammaisten henkilöiden näkökulmasta[3]. Lisäksi koko käsite "vammaisuus" voi olla menneisyyden tutkimuksessa ongelmallinen, sillä se on muotoutunut nykymuotoiseen käyttöön 1900-luvun jälkipuoliskolla, ja kiinnittyy vammaisliikkeen yhteiskuntapoliittisiin tavoitteisiin[4].

Tämä artikkeli kiinnittyy vammaisuuden historiaan aineistolähtöisesti ja lähestyy aihetta muistitietotutkimuksen avulla. Muistitieto on suomennos englanninkielisestä termistä *oral history*. Muistitiedon määrittelyä nimensä mukaisesti perustuvan kertojansa muistiin eikä esimerkiksi kirjallisiin lähteisiin. Muistamiseen liittyy aina myös tulkinta sekä suhde yleisöön, jolle muistoja kerrotaan. Suomessa tehtävälle muistitietotutkimukselle ominaista on myös kirjallisten muistitietoaisteiden, kuten esimerkiksi erilaisten muistiorganisaatioiden järjestämien kirjoituskeruiden käyttö.[5]

Kiinnitän huomiota erityisesti kerrotun muiston ruumiillisuuteen sekä aineellisiin eli materiaalsiin kiinnekohtiin. Muiston ruumiillisuus viittaa oletukseen, että muisto on niin sanotusti juurtunut ruumiiseen[6]. Lisäksi on esitetty, että olisi syytä tutkia muistelukerronnassa avautuvia tunteita ja materiaalisuutta[7]. Tunteet ja ruumiillisuus ovat nousseet kiinnostuksen kohteiksi viimeaikaisessa toisen maailmansodan ja sen lähivuosien tutkimuksessa. Esimerkiksi Ville Kivimäen ja Kirsi-Maria Hytösen toimittamassa *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950* -teoksessa kysytään, "Miltä rauha tuntui" ja "avataan ikkuna aikaan, jolloin sota oli vereslihallalla". Kivimäen ja Hytösen toimitteessa (2016) muistutetaan myös sodan erilaisista kokemisista sekä "painajaisista" ja "uusista aluista" sodan jälkeen. Viime vuosina onkin tutkittu esimerkiksi toisen maailmansodan tunnemuistojen ruumiillisuutta erityisesti sota-ajan aikuisten tai nuorten aikuisten elämässä[8], mutta myös sota-ajan lapsuuden tutkimus on kiinnittänyt huomiota näihin seikkoihin[9].

Uusin tutkimus on ollut kiinnostunut ihmisten kokemusmaailmasta ja tunteista sekä kytkeytymisestä tai kytkeytymättömyydestä kollektiiviseen kertomukseen sodasta[10]. Ville Kivimäki, Kirsi-Maria Hytönen ja Petri Karonen tunnistavat suomalaisessa tarinavarannossa kaksi keskeistä tarinalinjaa sotaa seuranneista vuosista. Ensinnäkin on poliittisen kertomuksen tarinalinja, jolloin puhutaan "vaaran vuosista". Toisaalta on "suuri selviytymiskertomus", joka kiinnittyy "pula-ajan, työnteon ja eteenpäin pyrkimisen eetokseen"[11]. Kollektiiviset kertomukset ovat yhteisesti jaettua muistamista, tapaa kertoa sekä jaettuja tapoja kertoa tunteista.

Aineisto ja menetelmä

Artikkelini aineistona on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) ja Kynnys ry:n keräämää "Vammaisena Suomessa 2013–2014" -kokoelma. Kynnys ry on valtakunnallinen vammaisorganisaatio, joka edistää vammaisten ihmisten ihmisoikeuksia. Aineistoa säilyttää SKS:n kansanrunousarkisto (KRA), josta se on saatavilla tutkimuskäyttöön. Kirjoituskeruun saateviestissä kehoitettiin aloittamaan "varhaisimmista muistoista" ja kertomaan elämäntarinoista "aina nykyhetken ja tulevaisuuden pohdintoihin saakka". Kertojia pyydettiin kertomaan omalta kannaltaan tärkeistä tapahtumista, ja lisäksi saateessa muistutettiin, että kaiken kerrotun ei tarvinnut liittyä "vammaisuuden teemaan".[12] Aineistossa on 1 797 sivua tekstiä 37:ltä kirjoittajalta, joista viisi muistelee ja kertoo lapsuuttaan sota-ajan ja sen lähivuosien Suomessa.

Kiinnitän tutkimukseni muistamisen tarinallisuuteen. Tarinallisuuden ja muistitiedon suhde on ilmeinen ja tutkimuksessa tunnustettu[13]. Tässä tutkimuksessa tarinallisuuden ja muistitiedon suhdetta avataan tarinallisen kiertokulun kautta. Sovellan aineiston luennassa tarinallisen kiertokulun lähestymistapaa. Tarinallinen kiertokulku on tutkimuksellinen lähestymistapa, jossa ihmisen sisäisen ja kerrotun tarinan ajatellaan rakentuvan vuorovaikutuksessa kulttuuriseen tarinavarantoon. Tarinallisen kiertokulun mukaan sisäinen tarina on ihmisen itselleen kertomaa tarinaa, jota hän rakentaa suhteessa kulttuuriseen tarinavarantoon. Sisäinen tarina ja kerrottu tarina eivät välttämättä ole samoja, vaan kerrottuun vaikuttavat esimerkiksi tilannetekijät ja vastaanottaja. Näitä voidaan kutsua kertomisen ehdoiksi. Tarinallisen kiertokulun mukaan kulttuurinen tarinavaranto antaa kiinnityspaikan kokemuksille sekä tulkintaresursseja eletylle.[14]

Tämä artikkeli muotoutui seuraavasti. Luin aineistoa muita tutkimuksia varten, kun mielenkiintoni kiinnittyi tekstissä usein ikään kuin yllättäen oleviin sota-ajan ja sitä seuranneiden lähivuosien muistelukerrontoihin. Ne olivat kuin välähdyksiä tai häivähdyksiä menneistä hetkistä, jotka tulivat kerrotuksi elämäntarinan keskellä tai kesken kaiken muun kerronnan. Ryhdyin tutkimaan tarkemmin näitä muisteluja. Ensinnäkin, tai yritin kerätä, kaikki nämä satunnaiset välähdykset yhteen tiedostoon. Olin useasti epävarma siitä, olinko saanut kerätyksi kaikki, olihan aineisto laaja ja paikoin vaikeasti seurattava. Päätin, että luen aineistoa varmuuden vuoksi kahteen eri tapaan: ensinnäkin erikseen näitä sota-ajan muisteluja etsien, ja toisekseen niin, että pidän huomioni tässä teemassa myös silloin, kun luen aineistoa muihin tutkimuksiin. Rinnakkaislukeminen toikin vielä muutaman rivin (kaksi kappaletta) lisää, sillä sota-ajan ja sen lähivuosien muistelukerronnat olivat usein upotetut elämäntarinaan.

Sodan ja jälleenrakennuksen muistitieto elämäntarinassa

Osassa tämän aineiston elämäntarinoita sota-ajan kerrotuista muistoista kerrotaan omana osionaan, kuten esimerkiksi eräs kertoja on otsikoinut "Mitä minulle oli sota"[15]. Tavanomaisempi kerrontatapa on kuitenkin se, että sota-ajan muistot tulevat kerrotuksi lyhyinä fragmentteina muun elämäntarinan keskelle, ilman kronologista tai paikkaan kiinnittyvää yhteyttä. Tulkitsen tätä siten, että kyse voi olla tietyssä asiayhteydessä heräävästä tunnemuistosta. Elämäntarinan lukijalle näitä yhteyksiä ei välttämättä tekstitasolla juuri avata, joten tämä jää tulkitsevan lukemisen tasolle. Toisekseen luen siten, että kirjoitetun elämäntarinan muotoilu voi nostaa pintaan sellaisia tunnemuistoja, joita on voinut olla hankala käsitellä tai sanallistaa mutta jotka kuitenkin ovat vaikuttaneet elämään. Niinpä ajattelenkin, että elämän auki keriminen ja sanoittaminen toisille luettavaksi on voinut vaikuttaa myös siihen, miten ja miksi sota-aikaa on muisteltu ja kerrottu. Molemmissa tavoissa sota-aika ja sitä seuranneet lähivuodet toimivat elämäntarinan olosuhteena, joskus jopa kehiksenä. Oman kokonaisuutensa muodostavat esineisiin ja paikkoihin kätkeytyvät sanat: "jos ne puhuisivat, osaisivat ne kertoa enemmän sodasta kuin minä"[16], kuten eräs kertoja toteaa. Esineet eivät ole pelkästään muistin kohteita, vaan myös tunteiden kiinnekohtia[17].

Sota-ajan ja sitä seuranneiden lähivuosien kerrontojen aikataso vaihtelee. Osassa asetutaan kertomaan tapahtuneesta kuin se olisi tapahtunut juuri hetki sitten itselle lapsena, osassa taas otetaan enemmän ajallista etäisyyttä ja kuvataan elettyä lapsuutta nykyhetkestä käsin. Muistelukerrontojen lapsuus ei olekaan vain lapsuusaajan tai -muistojen kuvailua tai edes lapsen näkökulman esitys, vaan kyse on "kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden välisen etäisyyden kutistamisesta", jolloin mennyt tulee lähelle kerrontatilannetta[18]. Muistelukerrontojen lapsuus rakentuu muistojen ohella "eletystä elämästä sekä nykyhetken tavoitteista"[19]. Kirjoitan seuraavaksi "sota-ajasta elämäntarinan aineellisena ja kerronnallisena olosuhteena", käsitellen "eletyn muistoja ja uusia alkuja sodan jälkeen" sekä "esineitä ja paikkoja muistojen kantajana".

Sota-aika elämäntarinan aineellisena ja kerronnallisena olosuhteena

Sota-aikaa kerrotaan elämäntarinan olosuhteena, ja toisinaan koko elämää suunnanneena kokemuksena. Olosuhteiden kuvaus voi olla tiivistynyt hetki, jossa kerronta tiivistyy ja kiertyy tapahtuman ympärille. Tästä tihtyneestä hetkestä versoo elämäntarinaa laajemmin ja jopa täysin suuntaava kerronta. Eräs kertoja aloittaa:

Synnyin sodan keskelle, aikaan jolloin kukaan ei tiennyt oliko huomista. ... Syntymä on aina samanlainen tapahtuma, nyt se vain oli jotenkin erilainen. Olihan Suomessa sota. Tykkien jylinä rintamalta kantautui kauas...[20]

Kerronnassa syntymä ja kuolema, toivo ja pelko punoutuvat. "Syntymä on aina samanlainen tapahtuma", kertoja toteaa, mutta jatkaa samaan hengenvetoon "nyt se vain oli jotenkin erilainen". Erilaisuus syntyi sodasta. Kertoja ei tietenkään voi muistaa syntymähetkensä tykkien jylyä rintamalta, mutta tässä keuhkeisempää onkin se, että "tykkien jylinä rintamalta kantautui kauas". Tätä voi lukea metaforana siitä, miten sota vaikutti silloin siviileihin ja miten muistettu sota vaikuttaa ihmisiin, joilla siihen on ajallista etäisyyttä. "Tykkien jylinä kantautui kauas" on myös ilmaisu, jollaista on tavattu käyttää sota-ajan muistelukertomuksissa; Pauliina Latvala (2000) nimeää tämänkaltaiset ilmaisukäytöt tavaksi "kerronnan jäsentämässä historiassa". Tällöin historiaa luodaan, jäsennetään ja ymmärretään tarinoiden avulla. Näissä myös tunteet ja muistot kiinnittyvät osaksi tietämisen tapaa.

Katkelmassa viitataan syntymän ja kuoleman, ja nämä kaksi elämän ääripäätä punoutuvat rinnakkaisina tapahtumina osaksi muistelua[21]. Kertoja jatkaa, että tykkien jylinä "piti ihmiset pelossa sekä varovaisina"[22]. Sota-ajan kerrottu merkitys voi ulottua koko elämäntarinaa suuntaavaksi: "Olen usein ajatellut, että syntymä[ajka] elikkä Suomen sota-aika oli määräämässä minkälaisen kohtelun olin myöhemmin saavan. Taistellen on joka asia siitä lähtien tehtävä. Ilman taistelua ei yhtään oikeutta tai etua en ole saanut."[23] Sota-ajan ankarat elämänolosuhteet luovat kehiksen koko elämäntarinalle, ja sota-ajasta tulee muistettuna koko elämisen ehto. Samankaltainen havainto löytyy myös sota-ajan evakkolapsuuden muistelukerrontoja tutkineen Ulla Savolaisen[24] tutkimustuloksista.

Sodan kerrottu muisto voi kiinnittyä myös pieneen ja arkiseen tapahtumiseen. Seuraava kertoja on ollut sodan aikaan hyvin pieni lapsi. Hän kertoo "ensimmäisen muistikuvansa" olevan sodanaikaisesta väliaikaisesta asuinpaikasta. Hän kuvaa, kuinka "purukasasta löysin keskellä kesää talven. Pihapiiriini ulottui johonkin navettarakennusten tienoille. Sieltä jäivät mieleen sahanpurun peittämät, järvestä nostetut jäälohkareet."[25] Talon ja piharakennusten muodostama pihapiiri on lapselle hänen elämänsäpiirinsä. Lapsi tutkii uutta, tuntematonta elämänsäpiiriään ja hämmästytyä löytäessään "talven ... keskellä kesää", kun sahanpurukasasta paljastuu jääkimpaleita. Tämä kuvaa sinällään arkista tapahtumaa, joka ei ehkä välttämättä toisena aikana ja toisessa paikassa olisi painunut "ensimmäiseksi muistikuvaksi". Nyt uusi, tuntematon paikka ja olosuhteet sekä myöhemmin eletyn elämän kautta merkityksellistytvä lapsuuden aika ja paikka tekevät tapahtumasta – ja ehkä jo sinällään lapsen mieltä kiehtovasta löydöstä – erityisen muiston.

Tihentyvä hetki saattaa sävyttää koko elämäntarinaa tai ainakin elämänvaiheesta kertomista. Elämä tulee kerrotuksi tuosta "kurkistusaukosta", sen (tilanteen) tuntemusten ja edelleen muistettujen ja kerrattujen tuntemusten kautta. Eräälle kertojalle sodan aikana koettu niukkuus ja puute on aiheuttanut vammautumisen, ja hän ajattelee, että elämä olisi mennyt toisin, "jos olisimme saaneet varhaislapsuudessa kaikkea sitä mitä lapset kasvaakseen tarttee"[26].

Sota-ajan muistelut tiivistyivät usein lähdön hetkeen. Tässä kertoja ikävöi armeijaan lähtenyt veljeään: "...[veli] lähti vapaaehtoisena armeijaan. ... Junam atkalla kuvittelin näkeväni [hänet] aina kun sotilaspuke vilahdi jossakin."[27] Veljen lähtö tiivistyy sotilaspukeisten havainnointiin toiveissa tunnistaa tuttu veli heidän joukostaan. Lähdön hetki on tihentynyt kokemusta laajemmasta muistosta. Toisaalta juuri lähtöön tiivistyy muistelukerronnan ennakkointia siitä, miten tuttu maisema muuttuu iäksi[28]. Sodan vuoksi oli lähdettävä, ja jätettävä tutut paikat, ehkä ikiajoiksi.

Ensimmäisinä vuosinani kun Suomi eli sodan puserruksessa, oli ympärilläni turvalliset läheiset. Jottei minua olisi vähän väliä tarvinnut kiikuttaa kellaripommisuojaan, eikä muidenkaan perheenjäsenten jatkuvasti paeta, lähti perheemme [maaseudulle].[29]

Tässä kertomuksessa sota "pusertaa", asettaa ahtaat elämisen ehdot. Turvallisuutta elämän ehtojen epävarmuudessa tuovat läheiset ihmiset. Sota-ajan ennakoimattomuus lapsen silmin voi olla esimerkiksi sitä, että "vähän väliä ... kiikutetaan" pommisuojana toimivaan kellariin. "Jatkuvasti paeta", kirjoittaa kertoja, ja tähän tiivistyy jotain jatkuvassa pakovalmiudessa olon ja paon ennakoimattomuuden suhteesta.

Kertoja muistelee, miten hänen perheensä oli pyrkinyt tuttavaperheensä luo, joka ei kuitenkaan voinut ottaa heitä vastaan, koska "talossa oli jo evakoita" eli siirtoväkeä Karjalasta. "Oli lähdettävä ventovieraille ihmisille."^[30] Kokemus "ventovieraille ihmisille" lähtemisestä on yhteinen monen muunkin sotakokemuksen kanssa. Kertoja kuvaa, miten vastaanottaneen talonväen hyväntahtoisuus "helpotti. Kyllä talonväen kanssa tullaan toimeen."^[31]

Seuraavan katkelman hetki tihentyy ajallisesti kahtaalle: ensinnäkin siihen, kun kertoja kerrontahetkessä muistelee lapsena kuulemiaan sukutarinoita sekä kerrottuun evakkoon lähtöön Karjalasta. Evakkoon lähtö on tihentynyt hetki, joka kerronnassa siroaa aina uusille asuinsijoille asettumiseen ja keskinäiseen apuun. Lähtöhetki kuitenkin tiivistää muiston tunnelman, pelonsekaisen toivon paluusta ja huolen tulevasta. Lähtöhetkeä seuraa matka, josta tässä ei kerrota lainkaan. Sen sijaan siinä korostuu yhdessä pysymisen tahto ja keskinäinen apu.

Samalla kuuntelin isoäitini kertomuksia Karjalasta evakkoon lähdöstä: osa lapsista oli kuollut pommituksissa ja osa nälkään. Hän kertoi myös ... enon hyväntahtoisuudesta, hän oli ollut aina valmis auttamaan muita. Opin siinä samalla merkittävän osan Suomen historiaa. Minulle saa kuka tahansa esittää mitä tahansa, mutta isoäidin kertoma on kuitenkin sitä aidointa historiaa. He joutuivat lähtemään evakkoon aivan rajan pinnassa olleesta [koti]kylästä. Kyläläiset päättivät pysyä yhdessä ja palata rauhan tultua takaisin, mutta kylä jäi väärälle puolen rajaa, eikä paluuta vanhaan enää ollut. Kylän asukkaat asettuivat sodan jälkeen asumaan [samoille seuduille]. He saivat tukea toinen toisistaan.^[32]

Tämä muistelu kerrotaan elämäntarinan keskellä, ja sen ilmaantuminen kerrontaan (voi) vaikuttaa lukijasta yllättävältä ja aiemmin kerrottuun liittymättömältä. Kertojalle tässä muistossa kuitenkin lieenee jotain elämäntarinaa kannattelevaa tai kenties elämänasenteisiin liittyvää. Ainakin tässä katkelmassa on vahva muistitiedon painotus: "samalla kuuntelin ... kertomuksia Karjalasta". Näiden kertomusten myötä "opin siinä samalla merkittävän osan Suomen historiaa". Kertojalle "isoäidin kertoma on kuitenkin sitä aidointa historiaa". Se on osa kertojan suvun tarinaa, lähiyhteisön muistitietoa ja myös kertojan identiteetin rakentumista. Tällöin kyse on kerrotun merkityksestä kertojalle sekä muistitiedon ylisukupolvisuudesta, jossa elettyä kokemusta kerronnallistetaan erilaisten ajallisten etäisyyksien päästä. Kertoja kuvaa myös evakoiden keskinäistä tukea sekä "enon hyväntahtoisuutta" ja auttamishalua. Isoäidin tarinat Karjalasta, evakkoon lähdöstä ja uusille asuinsijoille asettumisesta ovat kerrottua, muistettua ja sukupolvelta toiselle siirrettyä perintöä^[33]. Aineellisen perinnön jäädessä Karjalaan tuli aineettomasta perinnöstä entistäkin tärkeämpää:

Tutut karjalaiset tavat ja luottamus Korkeimpaan olivat perheemme arjessa säilyneet, vaikka lähes kaikki muu oli ollut pakko jättää niille sijoilleen. Uutta kotia rakennettiin toivorikkain mielin. Jo seuraavan kevään tullen me pääsimme äidin kanssa kylvämään siemeniä omaan juurikasmaahan. Metsistä me keräsimme sienä ja marjoja, ja säilöimme niitä. Vuosi vaihtui, ja meillä lapsilla [oli] tehtävät ikämme mukaan - -^[34]

Tässä kertoja muistelee uuden kodin rakennusta ja arjen rakennusaineita uudessa paikassa. Hän kuvaa myös elämänsä kantavia rakenteita "tutut karjalaiset tavat ja luottamus Korkeimpaan", jotka säilyivät, "vaikka lähes kaikki muu oli ollut pakko jättää niille sijoilleen". Evakkoon lähtöä Karjalasta on aiemmassa tutkimuksessa kuvattu "liminaalisena tilana", siirtymänä "kodista kodittomuuteen"^[35]. Tämänkaltaisessa kerronnassa eri aikatasot, mennyt, nykyisyys ja tuleva, asettuvat erilaisten tunteiden ilmaisualueiksi^[36]. Katkelmassa risteävät toivo ja menetys. "Kaikki muu oli ollut pakko jättää niille sijoilleen" kuvastaa osaltaan sodan syvintä kokemusta: tutun maiseman ja paikan katoamista, ikäajoiksi. Uuden alku muistellaan konkreettisina, ruumiillisina ja materiaalisina tekoina: juurikasmaan rakentamisena, sienestyksenä, marjastuksena ja säilömisena.

Elettyjä muistoja ja uusia alkuja sodan jälkeen

Tunteiden erittelyä ja erilaisia tunteita sodan jälkeisinä vuosina on pyritty hahmottamaan "tunnemaiseman" käsitteellä. Tunnemaiseman avulla pyritään kuvamaan, miten "...oli vain rykelmä monenkirjavia ajatuksia, aavistuksia, toiveita, pelkoja ja mielialoja, joista sekä toistensa vaikutuksesta että täysin irrallisina syntyi laaja tunnetilojen kirjo, jota voisi kutsua tunnemaisemaksi."^[37] Eräs tämän aineiston kertojista muistelee, kuinka

sodan jälkeen oli puutetta kaikesta. ... Työtä oli tehtävä pitkiä päiviä. Suomi piti nostaa jaloilleen. Sotakorvaukset oli maksettava ja raskas sota käyty. Kyllä se vaikutti kaikkien sen kokeneiden mieliin. Minun lapsuus vain oli alkanut sodan aikana ja se [sodan vaikutus elämään] tuntui jatkuvan koko lopun elämän.^[38]

Kerronnassa "pula-aika" ja "jälleenrakennuksen aika", elämä sodan jälkeen Suomessa, tulee kerrotuksi lapsuusmuistoista kumpuavana isompana elämään vaikuttavana tuntemuksena. Kertoja kuvaa myös sitä, kuinka sota-ajan "kaiken raakuuden nähtyä"^[39] näkemykset "oikeasta elämästä" muuttuivat, ja pelko jäi kytemään. Kerronnassa sodan jälkeisten vuosien "vaaran vuodet" ja "suuri selviytymiskertomus" sekä niiden kautta kerrotut tunteet yhdistyvät kertojan oman elämänhistorian ja sen tunnemuistojen punokseksi. Siinä tuntuu tiivistyvän jotain, jota voisi kutsua mentaliteettihistorialliseksi muistitiedoksi. Kerronnassa "pitkät työpäivät" ja Suomen "nostaminen jaloilleen" kiinnitetään oman elämäntarinan kehyksiksi, elämisen ehdoiksi. Tässä kerronnassa sodan aikana alkanut elämäntaival saa sävynsä sodan muistosta ja tuolloin koetusta niukkuudesta. Lisäksi hän toteaa, että "kyllä se vaikutti kaikkien sen [sodan] kokeneiden mieliin". Tätä vaikutusta on viimevuosina avattu tutkimuksessa esimerkiksi tunteiden sekä "mentaalisten maisemien" näkökulmista^[40].

Sama kertoja jatkaa, että sota-ajan jälkeen koulunkäynnin ja kasvatuksen myötä "meistä kasvoi kovan kurin alla ihmisryhmä, joka itse tienasi itselleen ja lapsilleen leivän, asunnon koulutuksen sekä maksoi työllään sotavelat ja vanhempiensa eläkkeet"^[41]. Tämä kerronnan pätkä vaikuttaa kiinnittyvän "suureen selviytymiskertomukseen"^[42]. Siinä sanoitetaan myös sodanjälkeisen ajan itsekurivaatimusta sekä kovan työnteon merkitystä^[43]. "Omin käsin tehtyä työtä" on kuvattu "parantajana ja ilona" sodasta selvinneiden ihmisten elämässä^[44]. Työn ruumiillisuus ("omin käsin") ja materiaalisuus, työstä seuraavat konkreettiset tulokset – kuten vaikka uusi talo^[45] – kiinnittivät tekijänsä konkreettisesti muuhun kuin sota-ajan poikkeustilaan.

Edellä mainittu kertoja kuvailee, kuinka "itsevarmuus kasvaa, kun nuorena joutuu tekemään erilaisia työtehtäviä kotona"^[46]. Kertoja kuvailee sota-ajan aineellista niukkuutta ja sotaa seuraavien vuosien työtä; kerronnassa ankarien olosuhteiden kautta karaistut toimijat rakentavat parempaa huomista niukoista raaka-aineista. Toimeen tarttumisen ja ankaran työnteon ohella kerronnassa nousee pintaan kuitenkin myös toisenlaisia tunnemuistoja: "olihan sota jättänyt isot arvet jokaiseen"^[47]. Tässä kerronnassa sodan jättämät "isot arvet" ja "suuri selviytymiskertomus" linkittyvät eletyksi todellisuudeksi.

Sota-ajan ja sen jälkeisten vuosien niukkuus ovat useassa kerronnassa olosuhde, johon elämässä koettuja hankaluuksia ja vaikeuksia suhteutetaan. Eräs sota-aikana lapsuuttaan elänyt kertoja vertaa kokemustaan näön menetyksestä sota-ajan kokemuksiin tuumiensa, että "kun sota-aikana nuoret sokeutuivat, he ovat [nyt] tulleet pitkän taipaleen vailla [näköä]. ... Miksi olisin katkera, [kun] paljon olisi kehnompaa, jos marisisi. Olen koittanut olla sopusoinnussa näköni kanssa - -".^[48] Kerronnassa tuntuu olevan "maanläheistä" arkirealismia sota-ajan tunnemuistoperintönä^[49].

Sota-ajan muistoissa kerrotaan retrospektiivisesti lapsen maailmasta. Seuraavassa odotus ja uuden alku limittyvät.

Lähes koko päivän minä olin istunut portailla ja odottanut, että isovelji tulee, nostaa minut harteilleen ja kirmaa pitkin pihaa kuin varsa, mutta kun hän viimein tuli, oli jo ilta ja minun nukkumaanmeno aika. ... Jatkosodan päättymisestä oli kulunut kolmen vuotta, veljeä oli hoidettu eri puolilla Suomea sairaaloissa. Häinkin oli ollut sotimassa. Nyt, kun meidän perheemme vihdoinkin pääsi asettumaan pysyvästi aloilleen, hän tuli auttamaan isää rakennustöissä. Uuden talon valmistumiseen asti oli vielä asuttava evakossa... [50]

Kertomuksessa pieni lapsi odottaa isoveljeään palaavaksi, mutta päivä ehtii jo kääntyä iltaan ennen kuin kauan odotettu veli palaa. Veljen odotukseen tiivistyy joitain niistä tunteista, joita on kuvattu vuoden 1944 tunnemaisemaksi Suomessa[51]: "pelot, toiveet ja helpotuksen tunne" sekä myös "epävarmuus ja tilanteen avoimuus"[52]. Tässä kerronta veljen paluun odotuksesta kiinnittyy myös uuden alkuun, "perheemme vihdoinkin pääsi asettumaan pysyvästi aloilleen", ja veljen paluuseen kiteytyy odotusta, huojennusta ja uuden alun avoimuutta. Kerronnassa "uuden talon" valmistuminen on merkki mahdollisuudesta asettua asumaan pysyvästi aloilleen. Aiemmassa tunnehistoriallisessa tutkimuksessa "uuden talon" valmistumiseen sotaa seuranneina vuosina on nähty kiinnittyvän tunnemuistoja oman elämän haltuunotosta sodan traumaattisten kokemusten jälkeen[53].

Esineet ja paikat muistojen kantajana

Aineiston kerronnoissa kipeiden muistojen sanallistaminen kiinnittyi paikkojen ja esineiden kuvaukseen. Tällainen muisto on syvästi ruumiillinen kokemus, jossa esimerkiksi tutusta paikasta tulee ennakoimattomasti ja peruuttamattomasti tuntematon. Traumaattiset kokemukset kietoutuvat pelkoon. Sota-aajan kerroituissa muistoissa pelkoon sekoittuu erilaisia tunteita ja muistoja, kuten esimerkiksi pelonsekainen luottamus siitä, että isä palaisi "ehjänä" rintamalta[54]. Läheisen menettämisen pelkoa kuvataan pommitusten ohella eräänä keskeisimpänä pelon aiheuttajana sota-aajan muistelukerronnoissa[55]. Perhehistorian näkökulmasta sota toi "särön" arkitymiin, se merkitsi "katkosta" perheiden tavanomaisessa arkielämässä[56]. Tässä aineistoissa kerrottujen muistojen osalta voisi kuvaila, että niissä liikutaan yksilö- ja perhepiiriin kokemusten sekä pelon kollektiivisen muistamisen ulottuvuuksilla. Pelkoa kirjoitetaan auki, puetaan sanoiksi. Erään kertojan mukaan "...sotien jälkeen [pelko] säilyi pitkään kansan mielessä. Voisi sanoa, [että] maaottelu itää vastaan löi leimansa."[57] Sama kertoja toteaa "lisänä [olleen] joitakin jotka luuloillaan sai aikaan [isäpelkoa]"[58]. Hän toteaa, että "Kyllä miehiä pelokkaita [oli] samalla lailla varmaankin"[59].

Lapsuuden aikainen sodan kokemus tiivistyy hetken tunnemuistoksi. Siinä tihennee erilaisten ja eritasoisten tapahtumahetken tunteiden ja myöhemmin muiston myötä koettujen tunteiden muodostelma. Pelko ja sen muisto liittyvät järkyttävään tapauksen kertautuvaan muistamiseen, tai uneen, jota näkee tahtomattaan yhä uudestaan ja uudestaan. Eräs kertoja muistelee pommin iskeytymistä maahan ja kuinka "pommin tekemä kuoppa oli ... pihalla vuosia"[60]. Tapahtunut "seurasi ... painajaisena", jossa "juostaan pommi putoaa kuuluu hirvittävä pamaus, tulenloimu rakennuksista".[61]

Tämä muistelukertomus sodan kokemuksesta on hyvin samankaltainen kuin alussa esitelty Sirpa Kähkösen kaunokirjailijan ottein kuvaama sodan muisto ja sen ruumiillisuus ja materiaalisuus. Molemmissa tapahtunut kertautuu, toistuu unena. Kähkösellä uni on syvän rauhan unia ajasta jolloin sota ei ollut hävittänyt maamerkkejä. Kertojalla uni tuo eletyn sodan ruumiillisen muiston toistuvana painajaisena, jota ei haluaisi nähdä. Lisäksi edellä kuvatussa katkelmassa tihtyy sodan syvin kokemus, jossa tutun paikan maamerkit muuttavat muotoaan, jotain katoaa ikiajoiksi, ja pommikuoppa muistuttaa tapahtuneesta.

Sotaa seuranneita vuosia ja jopa vuosikymmeniä on kutsuttu rintamamiesten "painajaisvuosiksi", joina sodan kokemukset toistuivat unissa. Näitä kokemuksia on viime vuosina tutkittu mentaliteetti- ja yhteisöhistorian kannalta. Unille tyypillistä on ollut karu realismi.[62] Myös edellä kerrottua sota-aajan lapsisiviilin unikuvausta voi kuvaila karun realistiseksi. Uni kertoo myös avuttomuuden ja hädän tunteista[63], joista on vaikeaa puhua. Jotkut kokemukset voivat olla ruumiiseen sillä tavoin juurtuneita ja emotionaalisesti tihtyneitä, että niiden kokonaisvaltaista vaikutusta voi olla vaikeaa kääntää sanoiksi[64].

Muistin paikka on muistitietotutkimuksen käyttämä käsite[65]. Pierre Nora erottelee muistin paikat ja miljööt[66]. Muistin miljöö viittaa siihen, miten eletty rakennettu ympäristö on muuttunut "erityisesti toisen maailmansodan jälkeen"[67]. Mennyt miljöö ei ole enää fyysisinä rakennuksina, puistoina tai teinä olemassa, mutta se on olemassa muistin miljöönä ja tulee esitetyksi esimerkiksi kertomuksissa tai historiallisena rekonstruktiona esimerkiksi museossa[68]. Muistin paikka -käsite viittaa konkreettisiin paikkoihin, joihin kokemus kiinnittyy. Muistamisen paikkasidoksisuutta on tutkittu esimerkiksi muistettavan aineksen ja tilallisen elementin suhteen näkökulmasta, jolloin konkretisoituu se, miten muistettava kiinnitetään tiettyyn paikkaan, tilaan tai esineeseen[69]. Muistin paikkoja on tulkittu myös "symbolisiksi laajenneina" ruumiillisina muistoina[70].

Myös esineet voivat olla muistin paikkoja: ne eivät ainoastaan toimi muistikohteina tai muiston kiinnityspaikkoina, vaan tunteiden ja kerronnan kiinnekohtina. Esineet voivat toimia menneen ja nykyhetken tunnemaailman kiinnekohtina.[71] Joskus esineet ja paikat kiinnittävät tai kiteyttävät muistoja, joista on vaikea puhua tai joita on vaikea saada kerrotuksi. Vaikeneminen, suvun tai yhteisön hiljaisuudet sodasta käyvät esiin eräissä kerronnoissa. Kyse ei ole "täydellisen vaikenemisen" kulttuurista, vaan vaikeudesta tai haluttomuudesta pukea sanoiksi kipeitä kokemuksia[72].

Eräs kertojista kuvaa, kuinka "salaisuudet kätkevä puhumattomuus" siirtyi sukupolvesta toiseen: "sodan jälkeen ollessani lapsi, vaiettiin ainakin meidän kodissamme monista asioista. Vaikeneminen oli siirtynyt sukupolvelta toiselle..."[73]. Perheillä tai suvuilla on usein omat muistoista valikoidut kertomuksensa, perinteensä[74]. Kertomusten valikointi tai valikoituminen kytkeytyy tilanteisiin ehtoihin, kuten esimerkiksi siihen, mitä voi tai ajatellaan sopivaksi kertoa. Vaikeneminen on tapa kertoa, mutta se on usein aika kuormittava tapa. Puhumattomuudesta tai pikemminkin huomattusta hiljaisuudesta tai vailinaisiksi jäävien kertomusten aukkojen tilkitsemisestä voi tulla seuraavan sukupolven tai seuraavien sukupolvien tehtävä. Vaikenemiselle on syynsä, mutta selittämätön sanattomuus jättää kaiheruksen, joskus jopa "taakkasiirtymän" seuraaville sukupolville[75]. "Kun näitä muistelin, huomasin tahtovani kirjoittaa tästä ja näin päästää pienen tytön syllisytydestä"[76]. Kertoja etsii ja lukee sukunsa tarinaa esineistä, jotka muistuttavat menneestä. Esineet kantavat menneisyyttä: "Vain tavarat viittasivat sotaan. Muistini ei ulottunut sinne asti."[77] Sota tulee muistetuksi ja kerrotuksi esineiden kautta:

Kun menin kammarin jyrkävän ja vääräsäärisen pöydän alle, pystyin lukemaan pohjalevystä [nimen]. Nyt pöytä oli meidän. Muissakin kalusteissa oli nimiä. Jos ne puhuisivat, osaisivat ne kertoa enemmän sodasta kuin minä lukemaan oppinut pikkutyttö. Kalusteet oli joksikin aikaa pitänyt hylätä, pienimmät esineet olivat olleet peitossa mullan alla. Nappilaatikosta löytyi kokardeja ... sodanaikaisista kenttäharmaista.[78]

Perheet ja suvut tekevät tarinaansa valikoiden: tapahtunutta ja siihen liittyviä tunteita tulkitaan sekä elämäkokemuksen että yleisempien kerronnan ehtojen suhteen. Ruth Finnegan muistuttaa siitä, etteivät yksittäiset kertojat aina suinkaan ole "täysin tietoisia" siitä, miten he tähän perintöön liittyvät ja kuinka se vaikuttaa heihin ja heidän elämäntarinaansa. Lisäksi tämänkaltaisen aineeton perintö voi vaikuttaa ulkopuoliselle kuulijalle tai lukijalle irrallisilta lausahuksilta tai pieniltä tarinoilta.[79] Tutkija-lukijana tulkiten nappilaatikko-tarinaa tiivistyy esineisiin kiinnittyvää muistitietoa ja tunnemuistoja, joiden kertaamiseen ja uudelleen tulkintaan esineet voivat toimia kanavana.

Kertomuksessa pieni, juuri lukemaan oppinut tyttö ryömi kammarin pöydän alle ja tavailee pöydän pohjalevyä. Pohjalevyssä olevista kirjaimista hahmottuu tuttu nimi. Pöytä on siirtynyt tytön perheelle, ja siihen sisältyy menetyksen ja uuden ristiriitainen tunne. Tyttö tuumiikin, että "jos ne [esineet] puhuisivat, osaisivat ne kertoa enemmän sodasta kuin minä". Mutta esineet vaikenevat, ja kertovat tarinaansa vain, jos osaa kysyä oikeat kysymykset ja saa ne puhumaan. Kun kertomuksen päähenkilö, pieni tyttö, tutkii tuttuja esineitä, kerii kertoja esiin menneisyyden tunnemaisemaa: esineiden "hylkäämistä" ja niiden kätkemistä sekä uudelleen löytämistä. Kerronta päättyy nappilaatikosta löytyviin kokardeihin.

Sota-ajan ja sitä seuranneiden lähivuosien muistot voivat olla kuin nappilaatikosta löytyvät irralliset, paikoiltaan tipahtaneet tai irrotetut kokardit, jotka etsivät paikkaansa tullakseen ymmärretyksi ihmisen elämänhistoriassa. Kokardi merkitsee asun esimerkiksi sotilaspuvuksi. Sota-ajan muistot voivat tuntua kokardeilta nappilaatikossa: toisaalta ne kuuluvat kokoelmaan, mutta ne kuitenkin vaativat läsnäolollaan huomiota muihin muistoihin nähden. Ne tuntuvat muistoilta, jotka tökkäävät esiin arkisessa tilanteessa silloinkin, kun sitä vähiten odottaisi. Ja kuitenkin jollekin toiselle nappilaatikon tutkijalle kyseessä voi olla vain kokoelma nappeja, ja ehkä kokarditkin jäävät muiden esineiden joukkoon, huomiotta. Esineistä tulee muistin kiinnityspaikkoja tai tunnemaailman välittäjiä ruumiilliselle muistitiedolle ruumiillisen kertojan ja esineen suhteen kautta[80]. Esineistä tulee merkityksellisiä juuri tietävän ja tuntevan ruumiillisen kertojan kautta, jolloin esineet eivät ole pelkkiä kohteita tai kivettyneitä muistoja, vaan pääsyaikkoja elettyyn tunnemaailmaan ja kiinnekohtia ruumiilliselle muistitiedolle.

Lopuksi

Tässä artikkelissa tutkin muistitiedon näkökulmasta toisen maailmansodan ja sen jälkeisten lähivuosien kerrottuja muistoja "Vammaisena Suomessa" -elämäkertakeruuseen osallistuneiden ihmisten elämäntarinoissa. Sota-ajan muistot tulivat kerrotuiksi tyypillisesti yksittäisen hetken tai yksittäisten hetkien kautta, ikään kuin tihenneinä hetkinä. Tihenneetyt hetket kuvaavat kertovat lähdöistä ja ääriolosuhteista, ja niihin tiivistyy tunteita. Kuten Ulla Savolaisen[81] tutkimassa evakkolapsuuden muistelukerronta-aineistossa, myös tässä aineistossa "lentokoneet, pommitukset ja perheenjäsenten menettäminen" kerrottiin sota-ajan keskeisinä pelon aiheuttajina. Eräissä sota-ajan kerrotuissa muistoissa tuli esille myös viitteitä nykyhetken eletyn ja kerrotun vammaisuuden tulkinnasta lapsuuden sota-ajan olosuhteita ja elämisen ehtoja vasten. Kansallinen ja yksityinen muisto kietoutuivat elämäntarinan syiden ja seurausten tulkinnan logiikassa sodan. Sota-aika ja sitä seuranneet lähivuodet elämän olosuhteena asettavat sen eläneet ja kokeneet suhteuttamaan elämäänsä siihen[82].

Sodan jälkeisten lähivuosien eletyt ja kerrotut muistot olivat tuntuvasti materiaalisia, ja tunnemuistot kiinnittyvät aineellisiin kiinnekohtiin. Muistojen kiinnekohdat muodostivat vastakohtapareja: toisaalta oli "pula-aika", toisaalta "uusi talo" uuden alun merkinä. Kerrotut muistot kiinnittyvät konkreettisiin paikkoihin ja esineisiin. Pula-ajan muistot olivat ruumiillista muistitietoa aineellisesta niukkuudesta ja suoranaisesta puutteesta, ja jälleenrakennuksen muistot kuvasivat konkreettista työtä ja sen tuloksia yksilöllisesti, yhteisöllisesti ja yhteiskunnallisesti. Jälleenrakennus kiinnitti työn konkreettisen tekemisen sekä tuloksista seuraavan palkitsevuuden tunteen myötä rauhan ajan arkeen ja kenties lievitti myös mahdollisia painajaisia.

Tämän aineiston valossa esineet ja paikat voivat toimia muistitiedon sekä vaikeasti kerronnallistuvien muistojen ja tunteiden kiinnekohtina. Tällöin esineet kiinnittävät kertojan tunnemaailmaan, jota hän kerran eli ja koki sekä mahdollistavat sen uudelleen arvioinnin kerrontahetkessä. Lisäksi paikkoihin kiinnittyvä emotionaalisesti tiheytynyt tunnemuisto liittyy sota-ajan muistelukerronnassa "eksymiseen tutussa maisemassa", jota kirjailija Sirpa Kähkönen kuvaa sodan syvimpänä kokemuksena. Kyse on myös siitä, kuinka kertojat pyrkivät välittämään sitä tunnemaailmaa, jota he kerran elivät sekä tekemään sitä ymmärrettäväksi nykykuulijoille[83].

Ville Kivimäen mukaan "vaikenemista ja raadantaa suomalaisena sodanjälkeisenä mentaliteettina on toisteltu kliseeksi asti, mutta kyse ei ole pelkästä katteettomasta stereotypista"[84]. Tämän aineiston kertojat toivat esille muun muassa sitä, mitä aiempi tutkimus on kuvannut "henkilökohtaisten vastoinkäymisten ja epävarmuuden työntämis[en]ä syrjään sitkeän puurtamisen ja hiljaisen kuuliaisuuden" avulla[85]. "Suuren selviytymiskertomuksen" ytimessä ovat "työ, itsehillintä ja omien pyyteiden syrjään työntäminen", joita on kuvattu myös sodan ja rauhan avainkokemuksen käsitteellä[86].

Menneisyyden tunnemaailmojen kerronnalla on nähty olevan yhteys "kuulumisen politiikkaan" nykyhetken yhteiskunnassa[87]. Vammaistutkimuksen näkökulmasta tämä on erityistä (jatko)huomiota vaativa asia: osallisuus (*inclusion*) on nykypäivän vammaispolitiikan ydintavoite, sillä vammaisuudella on pitkä menneisyys marginaalisoinnin ja ulossulun (*exclusion*) suhteen[88]. Tältä kannalta katsottuna tämän aineiston sotavuosiin ja sen jälkeisiin lähivuosiin painottuvat muistelukerronnat avaavat näkymän nykyhetkessä kerrotun vammaisuuden ja muistitiedon suhteeseen. Tällöin vammaisuuden historian ja muistiedon (nykyhetken) kannalta kiinnostavaa onkin vuoropuhelu kulttuurisen tarinavarannon kanssa. Kytkeytyminen tai kytkeytymättömyys kulttuuriseen tarinavarantoon viriää myös siitä, mistä teemasta kerrotaan. Esimerkiksi vammaisuus on ristiriitainen kulttuurisen tarinavarannon resurssi, sota-ajan muistelu kenties raskasta, mutta laajemman ihmisjoukon jakama ja tunnistama kokemus.

Kirjoituskeruussa muotoutuneiden aineistojen tutkimuksen kannalta keskeinen kysymys on, "kenenä" vastaajat kirjoittavat[89]. Tämän aineiston kerrontaehdot rakentuivat jokaiselle kertojalle yhteisestä kirjoituskutsusta, jossa kutsuttiin kertomaan elämästä vammaisena Suomessa. Lisäksi jokaisella kertojalla oli omat yksilöllisen elämänkulkunsa ehdot ja puitteet, joissa hän tarinaansa kertoi. Keskeinen lähdekriittinen ja myös tutkimuseettinen seikka liittyy siihen, että kyse on retrospektiivisestä lapsuuskerronnasta, jota tehdään eletyn elämän kokemuksen ja kerrontahetken orientaatioiden ehdoissa. Lapsen elämänoolosuhteet ovat aina annetut, vasta vanhemmalla iällä lapsi saattaa kriittisesti pohtia lapsuutensa elinoloja ja ehtoja.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Lähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto (SKS KRA)

Vammaisena Suomessa 2013–2014. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kynnys ry.

Kaunokirjallisuus

Kähkönen, Sirpa. *Tankkien kesä*. Otava, Helsinki 2016.

Tutkimuskirjallisuus

De Nardi, Sarah. An embodied approach to Second World War storytelling mementoes. Probing beyond the archival into the corporeality of memories of the resistance. *Journal of Material Culture* 19:4 (2014), 443–464. DOI: <https://doi.org/10.1177/1359183514554987>

Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija Peltonen. Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki, 7–24.

Finnegan, Ruth. Family myths, memories and interviewing. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson *The Oral History Reader*. Toinen painos. Routledge, London 2006, 177–183.

Harjula, Minna. Hyvät, pahat ja kelvolliset. Vammaisuus suomalaisessa yhteiskunnassa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Teoksessa Jarmo Peltola & Pirjo Markkola *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Tampere: Vastapaino 1996, 107–121.

Harries, John. A stone that feels right in the hand. Tactile memory, the abduction of agency and presence of the past. *Journal of Material Culture* 22:1 (2016), 110–130. DOI: <https://doi.org/10.1177/1359183516679187>

Hirsch, Karen. Culture and disability. The role of oral history. *Oral History Review* 22:1 (1995), 1–27.

Huuskonen, Kari. Pimeyden puolelta. Modernisaation kokemukset näkövammaisten kerrontayhteisössä. Unigrafia, Helsinki 2012.

Hynninen, Anna. Arkistokirjoittamisen kontekstualisointi. Teoksessa Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. SKS, Helsinki 2011, 259–295.

Hyry, Katja. Elämänhistoriallinen kerronta tutkimuskohteena. *Elektroloristi* 1/1995. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-530961>

Hänninen, Vilma. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopisto, Tampere 1999.

Kirves, Jenni. Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino, Tampere 2016, 257–281.

Kivimäki, Ville. Hämärä horisontti, avautuvat tulevaisuudet. Suomalaisstilaat ja syksyn 1944 tunnemaishetki. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino, Tampere 2016a, 72–100.

Kivimäki, Ville. Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino, Tampere 2016b, 285–321.

Kivimäki, Ville, Hytönen, Kirsi-Maria Hytönen & Karonen, Petri. Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättymisen Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino, Tampere 2016, 11–36.

Kivirauma, Joel (2015) Johdanto. Teoksessa Joel Kivirauma *Vammaisten elämä & elämäkerta. Tulkintoja vammaisuudesta 1900-luvun Suomessa*. Kynnys ry, Helsinki, 6–16.

Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen. Muistelun monet muodot. Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. *Elore* 24:1 (2017). <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1782162>

Latvala, Pauliina. Mikä määrittää suvun muistitiedosta kertomista? *Elore* 2/2000. http://www.elore.fi/arkisto/2_00/lat200.html

Meinander, Henrik. *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaishetki*. Siltala, Helsinki 2009.

Nevala, Seija-Leena & Hytönen, Kirsi-Maria. Toimet, työt ja taakat. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino, Tampere 2016, 151–172.

Peltonen, Matti. *Mikrohistoriasta*. Hanki ja jää. Gaudeamus, Helsinki 1999.

Peltonen, Ulla-Maija. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS, Helsinki 2003.

Peltonen, Ulla-Maija. Alessandro Portelli ja muistitiedon erityisyys. Teoksessa Alessandro Portelli *Käsky on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Faros, Turku, 2012, 9–14.

Savolainen, Ulla. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Kultaneito XV. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Helsinki 2015.

Siltala, Pirkko. *Taakkasiirtymä. Trauman siirto yli sukupolvien*. Therapie-säätiö, Helsinki 2016.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Kansanrunousarkisto & Kynnys ry. Vammaisena Suomessa -elämäkertakeruun saate. 2013. Luettu 17.5.2017 <http://neba.finlit.fi/kra/keruut/vammaisuus.pdf>

Tutkimus on osa Suomen Akatemian rahoittamaa "NN" -tutkimushanketta (päättönumero: xxx).

[1] Kähkönen 2016, 10.

[2] Esim. Huuskonen 2012, 12; Harjula 1996.

[3] Esim. Harjula 1996, 107–108; Hirsch 1995.

[4] Kivirauma 2015; ks. myös Harjula 1996.

[5] Fingerroos & Peltonen 2006.

[6] De Nardi 2014.

[7] De Nardi 2014, 461.

[8] Esim. De Nardi 2014; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017.

[9] Esim. Savolainen 2015.

[10] Kivimäki, Hytönen & Karonen 2016, 28.

[11] Kivimäki, Hytönen, & Karonen 2016, 32–33.

[12] Ibid.

[13] Esim. Peltonen 2012.

[14] Hänninen 1999, 21–23.

[15] Vammaisena Suomessa 2013–2014 (jatkossa VaSu), 248.

[16] VaSu 249.

[17] De Nardi 2014.

[18] Savolainen 2015, 376.

[19] Savolainen 2015.

[20] VaSu 620, 638.

[21] Ks. myös De Nardi 2014.

[22] VaSu 620.

[23] VaSu 620.

[24] Savolainen 2015, 367.

[25] VaSu 248.

[26] VaSu 634.

[27] VaSu 248.

[28] Ks. Kähkönen 2016.

[29] VaSu 248.

[30] Vasu 248.

[31] VaSu 248.

[32] VaSu 59.

[33] Ks. myös Peltonen 1999.

[34] VaSu 512.

[35] Savolainen 2015, 262–263.

[36] Savolainen 2015, 263.

[37] Meinander 2009, 23. Ks. myös Kivimäki 2016a, 74.

[38] VaSu 622–623.

[39] Vasu 623.

[40] Kivimäki 2016b, 285; ks. myös Kivimäki, Hytönen & Karonen 2016.

[41] VaSu 623.

[42] Kivimäki, Hytönen & Karonen 2016, 28.

[43] Esim. Kirves 2016, 259–260, 273–278.

[44] Kirves 2016, 281.

[45] Kirves 2016, 278–280.

[46] VaSu 624.

[47] VaSu 624.

- [48] Vasu 383.
- [49] Kivimäki 2016a, 100.
- [50] VaSu 512.
- [51] Kivimäki 2016a, 98–99.
- [52] Kivimäki 2016a, 98.
- [53] Kirves 2016, 278.
- [54] VaSu 357.
- [55] Savolainen 2015, 367.
- [56] Nevala & Hytönen 2016, 170.
- [57] VaSu 381.
- [58] VaSu 381.
- [59] VaSu 381.
- [60] VaSu 622.
- [61] VaSu 622.
- [62] Kivimäki 2016b, 301–306.
- [63] Kivimäki 2016vb, 301.
- [64] De Nardi 2014, 447.
- [65] Peltonen 1999; ks. myös Peltonen 2003.
- [66] Peltonen 1999, 100.
- [67] Peltonen 1999, 100.
- [68] Peltonen 1999, 100.
- [69] Peltonen 1999, 99–100.
- [70] Savolainen 2015, 366.
- [71] De Nardi 2014.
- [72] Kivimäki 2016b, 303.
- [73] VaSu 247.
- [74] Finnegan 2006, 177.
- [75] Siltala 2016.
- [76] VaSu 247.
- [77] VaSu 249.
- [78] VaSu 248–249.
- [79] Finnegan 2006, 177.
- [80] De Nardi 2014.
- [81] Savolainen 2015, 367.
- [82] Ks. myös Savolainen 2015, 260.
- [83] De Nardi 2014.
- [84] Kivimäki 2016b, 286.
- [85] Kivimäki 2016b, 286.
- [86] Kivimäki 2016b, 287.
- [87] Harries 2016.

[88] Ks. esim. Harjula 1996.

[89] Hynninen 2011, 282.